

FILOZOFICKÉ OTÁZKY LOGIKY (I)

Ján SZOMOLÁNYI

I. Teórie pravdy

I.1. Korešpondenčná teória pravdy

Najúctyhodnejšou a najvytrvalejšou teóriou pravdy je jej korešpondenčná teória. Podľa tejto teórie spočíva pravda vo vzťahu korešpondencie medzi propozíciami a spôsobom existencie vecí vo svete. Propozícia, ktorá vypovedá, že veci sa majú tak a tak, je pravdivá, keď sú veci skutočne tak a tak, a propozície úspešne tvrdia, že fakty sú tak a tak, keď s nimi korešpondujú. Táto teória vyzerá na prvý pohľad veľmi intuitívne, kým si neuvedomíme, aké problematické sú všetky tri kľúčové pojmy, pomocou ktorých je teória artikulovaná. Ako vyzerá relácia korešpondencie? Čo je to „fakt“ a čo „propozícia“?

Empirický základ teórie korešpondencie je významný najmä u takých filozofov, ako sú Locke a Russell. Ak je prameňom nášho poznania o svete zmyslová skúsenosť, potom je prirodzené, že pravda spočíva v relácii korešpondencie medzi tým, čo hovoríme, a tým, o čom je reč. Zmyslová skúsenosť je tu privilegovaná, lebo je čímsi prirodzeným; my sme v dotyku so svetom a chceme kontrolovať našu správu o ňom nahliadnutím, že to, čo vnímame, je vhodné. Stupeň všeobecnosti, na ktorom sa táto charakteristika pohybuje, je určený Lockovým vyjadrením: „Pravda vo vlastnom zmysle slova znamená, podľa mňa, iba spájanie alebo oddeľovanie znakov podľa toho, či sa veci, ktoré znaky označujú, navzájom zhodujú alebo nezhdujú.“ ([4], 442)

Locke hovorí, že slová a myšlienky označujú „veci“ a sú spájané navzájom do propozícií, ktoré, ak sú pravdivé, korešpondujú spôsobom zodpovedajúcim tomu, akým sú veci viazané vo svete. S Lockovou predstavou sú spojené isté problémy. Vznikajú nasledovné otázky: Dostávajú slová „zmysel“ tým, že sa stávajú znakmi, teda označovaním? Čo to znamená, že sú „spájané“ do propozícií zhodne s vecami, ktoré tieto znaky označujú? Vysvetlenie týchto otázok je u Locka spojené s celým radom diskutabilných predpokladov a nejasností. Systematickejší prístup k tejto problematike možno nájsť u Wittgensteina a Russella z obdobia ich logického atomizmu.

V *Traktáte* Wittgenstein tvrdí, že propozície sú pravdivostne úplne zložené z elementárnych propozícií, ktoré sú konštituované striedavým usporiadaním názvov. Táto štruktúra odzrkadľuje spôsob usporiadania sveta. Tvoria ju fakty vybudované zo stavov vecí, ktoré sú zložené z objektov usporiadaných určitým spôsobom. Názvy

referujú priamo na objekty, a keďže elementárne propozície sú zložené z názvov usporiadaných tak, ako sú objekty usporiadané v stavoch vecí, elementárne propozície zobrazujú tieto stavy vecí. Takto propozície zostavené z elementárnych propozícií korešpondujú s faktmi zostavenými zo stavov vecí. Graficky možno situáciu zobrazit nasledovne:

propozície — fakty

elementárne propozície — stavy vecí

názvy (mená) — objekty

Wittgensteinovým cieľom v *Traktáte* bolo objasniť štruktúru jazyka a jeho funkcií. Epistemologické úvahy k nim nepatrili, a preto ho neznepokojovala neschopnosť uviesť príklady názvov a objektov či elementárnych propozícií a stavov vecí. Russell rozvinul svoj atomizmus nezávisle od Wittgensteina, pričom prikladal väčšiu váhu epistemologickým úvahám.

Russell má k terminu „propozícia“ nejednoznačný vzťah, prejavujúci sa tým, že niekedy považuje propozície za jazykové výrazy či symboly a inokedy hovorí, že „propozície nie sú zrejme ničím... Predpokladaj, že v skutočnom svete prírody existuje celá množina nepravdivých propozícií, je podľa môjho názoru obudné...“ ([7], 46). Zdalo by sa teda, že Russell počíta s neexistenciou mimolingvistických entít, ktoré by prislúchali vetám a boli by ich prostredníctvom tvrdené. V práci *The Philosophy of Logical Atomism* však zdôrazňuje existenciu práve takýchto entít, ibaže ich nenazýva propozíciami, ale faktmi. Zdá sa, že existencia mimojazykových analogónov k vetám prekáža Russellovi iba v prípade nepravdivých viet. Jeho fakty sú tým, čo mnohi nazývajú pravdivými propozíciami. Fakty patria do objektívneho sveta rovnako ako veci, aj keď nimi nie sú.

Russell bol v práci *The Philosophy of Logical Atomism* pod Wittgensteinovým vplyvom, ontológiu faktov budoval však už vo svojich predchádzajúcich prácach. Na korešpondenciu medzi faktmi a propozíciami nalieha v práci *The Problems of Philosophy* a v práci *Meinong's Theory* stotožňuje fakty s pravdivými súdmi. Russell mal na to svoje dôvody a Wittgenstein ho v tom podporoval. Ako zdôrazňuje Quine ([5], 662), Russellova záľuba v ontológii faktov vyplýva z jeho náklonnosti stotožniť význam s referenciou. Ak sú totiž vety signifikantné, mali by reprezentovať istý druh zodpovedajúcich entít, podobne ako je to pri relácii pomenovania. Keďže propozície v nevetnom zmysle sú nepoužiteľné, nastupujú fakty. Ku každej pravdivej či nepravdivej vete (propozícii) existuje fakt, ktorý táto veta tvrdí alebo popiera podľa toho, či je pravdivá alebo nepravdivá.

V každom prípade Russell neberie fakty ako fundamentálne prvky svojej ontológie. Atomárne fakty sú ako fakty atomárne, ale ako objekty zložené. Podľa Russella sú logickými atómami či „jednotlivosťami“ (jeho verzia „objektov“ z *Traktátu*) zmyslové údaje, napríklad farebné škvrny v zrakovom poli. To sú objekty priameho oboznámenia. Mená, z ktorých sú tvorené propozície, referujú na jednoduché objekty oboznámenia. Propozície nadobúdajú svoju signifikantnosť zo vzťahu svojich zložiek k atomárnym prvkom, s ktorými sme priamo oboznámení pri vnímaní. Deskriptívne

poznanie je odvodené alebo spätne potvrdené referovaním na príklady priamej skúsenosti, kde jednoduchá propozícia „Toto je zelené“ priamo mieri na stav vecí prírodných v tomto prípade.

Centrálnym bodom ako Russellovej, tak aj Wittgensteinovej predstavy o korešpondencii je relácia *štruktúrneho izomorfizmu* medzi propozíciami a faktmi. Obaja podávajú v porovnaní s Lockom detailnejší opis štruktúry termov relácie, ako aj relácie samotnej. Napriek tomu základné ťažkosti zostávajú. Ak pojem korešpondencie interpretujeme ako štruktúrny izomorfizmus nestáva sa jasnejším, pretože ani idea „štruktúry“ propozícií a faktov, ani idea „izomorfizmu“ medzi nimi nie je príliš jasná, najmä keď sa sám pojem izomorfizmus chápe v termínoch štruktúry a korešpondencie. Uvažujeme známy príklad propozície „Mačka je na rohožke“. Propozícia má najmenej tri prvky – mačku, rohožku a reláciu „na“, zatiaľ čo opísaný fakt má iba dva prvky – mačku a rohožku. V skutočnosti ťažko povedať, koľko zložiek vlastne propozícia má, pretože je možné, že v nejakom inom jazyku existujú propozície toho istého významu vyjadrené pomocou iného počtu slov. Ako majú zložky takejto propozície korešpondovať so zložkami stavu vecí, v ktorom mačka sedí na rohožke? Ešte vážnejšie problémy nastávajú pri špecifikácii štruktúrneho izomorfizmu medzi takými propozíciami ako „Počasie je zlé“ či „Politická situácia je komplikovaná“ a im zodpovedajúcim stavom vecí.

Predstava korešpondencie ako izomorfizmu medzi štruktúrami propozícií a faktov je najviac zaťažená atomistickou metafyzikou a posunom k ideálne transparentnému jazyku, ktorý je charakteristický pre Wittgensteinov *Traktát* a pre Russella v období logického atomizmu. Pokus o oslobodenie korešpondenčnej teórie od takejto metafyziky uskutočnil J. L. Austin v [1]. Austin hľadal vyjadrenie korešpondencie v termínoch čisto konvencionálnych relácií medzi slovami a svetom. Ide o dva spôsoby korelácie:

a) korelácia v zmysle „deskriptívnych konvencií“ vzťahujúcich slová (vety) na typy situácií vyskytujúcich sa vo svete;

b) korelácia pomocou „objasňujúcich konvencií“ viazucich slová (vety) so skutočnými situáciami vyskytujúcimi sa vo svete za špeciálnych podmienok.

Ako príklad predpokladajme, že istý človek A povie v čase t „Teraz jem“. Deskriptívne konvencie viažu slová so situáciami, v ktorých ľudia jedia, a objasňujúce konvencie viažu slová so skutočnými činnosťami A v t . To, čo povedal A v čase t , bude pravdivé, ak reálna situácia viazaná so slovami uvažovaného tvrdenia objasňujúcimi konvenciami je viazaná so slovami prostredníctvom deskriptívnych konvencií.

Lubovoľné slová môžu byť viazané na nejakú situáciu potiaľ, pokiaľ sú korelácie dostatočne konzistentné na to, aby bola komunikácia úspešná. To ukazuje, že korelácie v žiadnom prípade nesuplujú úlohu relácie izomorfizmu.

Kritika Austinovho prístupu, hlavne zo strany Strawsona, spočíva vo výčitke, že Austin sa dopúšťa konfúzie sémantických podmienok výroku X , ktorý tvrdí o nejakom inom výroku Y , že je pravdivý, s tým, čo sa tvrdí, keď sa Y považuje za pravdivé. Ak má totiž Austin pravdu v tom, že povedať o výroku, že je pravdivý, znamená povedať, že relevantné objasňujúce a deskriptívne podmienky sú splnené, potom z toho vyplýva, že pri vyhlásení nejakého výroku za pravdivý hovoríme alebo o zmysle slov

použitých hovorcom, alebo tvrdíme, že hovorca používa slová adekvátnym spôsobom. Podľa Strawsona nejde ani o jednu z uvedených činností, lebo nehovoríme o použitých slovách, ale viažeme sa na to, čo bolo povedané. Podľa Strawsona je chyba v tom, že sa pýtame, kedy použijeme slovo „pravda“, namiesto toho, aby sme sa pýtali, ako ho používame.

V podstate sú možné dve rôzne interpretácie pojmu „korešpondencia“. Slabšou interpretáciou je *korelácia* a silnejšou *kongruentnosť*. Koreláciu môžeme ozrejmiť na príklade jednojednoznačného zobrazenia dvoch číselných postupností. Uvažujme množinu N všetkých prirodzených čísel a množinu P všetkých párných celých kladných čísel. Funkcia f , definovaná ako $f(n) = 2n$, generuje istý typ korešpondencie medzi uvažovanými množinami.

Na druhej strane kongruencia je lepšie vyjadriteľná v termínoch „zapadať“ alebo „hodiť sa“ ako keď o častiach na dva kusy roztrhnutého papiera hovoríme, že vzájomne zapadajú alebo že sa presne hodia k sebe. To, že „korelácia“ a „kongruencia“ dávajú „korešpondenciu“ rôznej zmysel, je zrejme napríklad už z toho, že zatiaľ čo pri spomínaných kusoch papiera možno hovoriť o ich presnom či perfektnom spojení, o hore zavedenom vzťahu medzi číslami 3 a 6 to povedať nemožno. Podobne tu nemožno hovoriť o nepresnej alebo neúplnej korešpondencii.

Vzniká otázka, ktorá z uvedených dvoch interpretácií má v korešpondenčnej tradícii všeobecnejšie postavenie. Odpoveď znie v prospech kongruencie. Napríklad u Wittgensteina a Russella korešpondencia medzi zložkami faktov a zložkami propozícií je korešpondencia zapadania, demonštrovaná Wittgensteinovým hovorením o reláciách „zobrazenia“, ktoré platia medzi elementárnymi propozíciami a stavmi vecí na základe totožnosti usporiadania mien a objektov, ktoré ich konštituuju. Ťažkosti s takto chápanou reláciou korešpondencie sú značné. Aj keby existovalo pravidlo na určenie počtu zložiek jednotlivých propozícií, v žiadnom prípade nie je jasné, či každá propozícia má ten istý počet zložiek ako fakt, s ktorým korešponduje. V prípade propozície „Mačka je na rohožke“ sa vyskytujú najmenej tri propozíčné zložky oproti dvom zložkám zodpovedajúceho faktu. Možno síce namietat, že treťou zložkou je reálne priestorové usporiadanie mačky a rohožky. Pripustiť to však znamená zaviesť vzťahy ako také, teda uznať ich za skutočné zložky sveta tak, ako je to v prípade mačky a rohožky, a to predpokladá prijať isté metafyzické zdôvodnenie.

Ďalšiu komplikáciu spôsobuje to, že kongruenčná interpretácia je viazaná na denotačnú teóriu významu. To, že kongruenčná interpretácia vyžaduje takúto teóriu, je jasné, lebo ak zložky propozície „mačka“ a „rohožka“ zapadajú s faktovými zložkami, s mačkou a rohožkou, potom „mačka“ označuje mačku a „rohožka“ rohožku. Vzniká tu však problém dnanlivého tretieho elementu, teda vzťahu, v ktorom je mačka s rohožkou. Je výraz „na“ menom tohto vzťahu?

Iný aspekt uvedených ťažkostí možno ilustrovať propozíciou „(To) auto je modré“. V prípade kongruenčnej interpretácie musia existovať faktové zložky zodpovedajúce ako výrazu „auto“, tak aj výrazu „modré“. Musíme teda prijať názor, že vlastnosť „byť modrý“ existuje nezávisle od modrých vecí, t. j. že vlastnosti existujú v platónskom zmysle tohto slova. To nás môže viesť k prijatiu názoru, že jednotlivé zložky, ako aj celý objekt, o ktorý ide, teda auto, sú niečím nad súborom vlastností,

vďaka ktorému sú identifikovateľné, a mimo tohto súboru. Takto sa dostávame do väzby s doktrínou podstaty, ktorá je tradične tou neviditeľnou a nepoznatelnou esenciou, ktorá ich akosi stmeluje a určuje priestoročasovú stopu. Hovorenie o „faktoch“ odkrýva sériu ťažko zvládnuteľných filozofických problémov. Vzhľadom na tieto ťažkosti je každý pokus rozčleniť fakty tak, aby ich mohli propozície plne pokrývať, odsúdený na nadmerné protirečenia.

Problémy narastajú, keď sa hľadá korešpondencia (v zmysle kongruencie) medzi pravdivou negatívnou, podmienkovou či disjunktívnou vetou a tým, čo ju robí nepopierateľný princíp. S čím korešpondujú napr. vety „Keď sedí mačka na rohožke, je jej teplo“ či „Mačka nie je na rohožke“? Ťažkosti komplikujúce kongruenčnú reprezentáciu korešpondencie spočívajú teda, po prvé, v našej údajnej schopnosti rozčleniť propozície, po druhé, v problémovej povahe „faktov“ a po tretie, v nespohľavosti denotačnej teórie významu, ktorá tvorí základ uvažovanej predstavy.

Nedostatky kongruenčnej interpretácie vedú k tomu, že mnohí autori sa uchýľujú k slabšej, korelačnej interpretácii. Podľa Whita tento prístup zachováva „základný a nepopierateľný princíp, že *p* je pravdivé vtedy a len vtedy, keď *p*“. Ide o vyjadrenie zvláštneho tvrdenia, podľa ktorého je to tak, ako veci sú, čo neznamená nič viac a nič menej ako to, že to, čo bolo povedané, korešponduje s tým, ako sa veci majú, bez nutnosti ďalšieho vysvetlenia. Na prvý pohľad jednoduchá Whitova charakteristika ponecháva bez odpovede otázku, čo slúži fixácii, sprostredkovaniu a zachovaniu vzťahu medzi tým, čo je povedané na jednej strane a „vecami“ na strane druhej. Ale bez takéhoto vysvetlenia nie je relácia korešpondencie konštruovaná ako korelácia, o nič dôveryhodnejšia ako jej alternatíva.

Z toho, čo bolo povedané o korelácii medzi postupnosťami celých čísel a párných čísel, vyplýva istý sľubný záver, a to ten, že slová a vety môžu byť priradované situáciám vo svete podľa pravidiel, ktoré predpokladá, že jazykové výrazy sú korelované so svetom istým dohodnutým spôsobom. Austin považuje korešpondenciu za koreláciu podľa pravidiel. Prednosť tohto prístupu k problému spočíva v tom, že reprezentuje jednu dôveryhodnú črtu vzťahu medzi jazykom a svetom, a to jeho ľubovoľnosť, prinajmenšom v tom zmysle, že každý znak môže byť niečomu priradený, čo možno doložiť zavedením nových slov. Táto črta konvenčnosti jazyka prislúcha pravde, iba tým slovám, ktoré sú viazané na časti sveta. Na druhej strane je pravda, že jazyk sám, jeho funkcie a štruktúra, nie sú úplne vecou konvencie. Nie je iba vecou náhody, že hlavné gramatické kategórie, ako sú slovesá, prídavné mená a podstatné mená, vypichujú práve to, čo má byť opísané ako hlavné kategórie našej predteoretickej ontológie, menovite vecí, ich kvality a entity, ktoré ich obsahujú.

I. 2. Koherenčná teória pravdy

Koherenčná teória pravdy sa spolu s korešpondenčnou teóriou považuje všeobecne za tradičnú doktrínu pravdy. Vznik koherenčnej teórie možno viazať na Kantovu kritiku pojmu *adaequatio intellectus et rei*, t. j. adekvátnosti korešpondencie myslenia s vecami. Podľa Kanta je „vec o sebe“ pre ľudskú intuíciu nedosiahnuteľná, a teda korešpondencia medzi rozumovým chápaním vecí a vecami samotnými je proble-

matická. Domovom koherenčnej teórie je racionalistické myslenie od Leibniza a Spinozu v 17. storočí po Hegela a Bradleyho v 19. storočí. Bola však prítomná aj u logických pozitivistov 20. storočia, špeciálne u Neuratha a Hempela. V poslednom čase ju rozpracováva N. Rescher.

Základnou tézou koherenčnej teórie je téza, že výrok je pravdivý vtedy, keď koheruje (súvisí) s ostatnými výroky systému, a nepravdivý je v opačnom prípade. Podľa Bradleyho je realita jednotným a súvislým celkom, ktorý nazýval absolútnom, a nič menšie ako celok, uvažovaný ako celok, nie je plne reálne. To znamená, že akékoľvek tvrdenie o časti celku môže byť iba čiastočne pravdivé. Ak uvažujeme iba o časti alebo o jednom aspekte celku, môžeme dosiahnuť istý stupeň pravdivosti. V každom prípade však pochopíme iba časť celku, v zmysle javu, ktorý na rozdiel od reality-absolútna je prerastajúci protirečivosťou, takže toto čiastočne pochopenie pravdy je nenapraviteľne neuspokojivé. Je dôležité poznamenať, že ak má Bradley pravdu, keď jav pokladá pre jeho protirečivosť za prinajmenšom čiastočne zavádzajúci, potom poznanie, a teda ani pravda nemajú nenarušiteľnú bázu zloženú zo súdov odvodených z vnímania. V tomto zmysle sa Bradley vzhľadom na svoju metódu javí ako racionalista. Ak niekto popiera, že zmyslová skúsenosť vytvára bázu poznania, a tvrdí, že myšlienka – racionálne odvodenie – nás samo vedie k pravde o realite (ako to robia svojim spôsobom Platón, Hegel i sám Bradley), tak koherenčná teória pravdy je podstatnou súčasťou jeho epistemológie. Jediným testom pravdivosti výroku pri uvažovanom chápaní pravdy ako procesu zaraďujúceho nejaké presvedčenie do kontextu racionálne zdôvodniteľného systému presvedčení je to, či je v koherencii s týmto systémom. V predpokladoch takejto racionalistickej epistemológie nie je prípustná žiadna referencia na fakty triedené prostredníctvom nášho myslenia a teda na záchranu pojmu pravdy sa nemožno pre jednotlivé výroky dovolávať žiadnej relácie korešpondencie.

Teoretický základ koherenčnej teórie leží v pojme systému. Bradley v [2] formuloval pomer medzi koherenciou a systémom nasledovne: „Pravda je ideálne vyjadrenie výrazu Univerza, zároveň korektné i obsažné. Nesmie byť v konflikte sama so sebou a nesmie existovať podnet, ktorý by nezahrnula. Perfektná pravda musí realizovať ideu systémového celku.“

Koherencia teda pozostáva z *konzistencie* a *vzájomnej závislosti*. Byť koherentnou množinou presvedčení znamená teda to, že základné prvky takejto množiny musia byť konzistentné so všetkými ostatnými prvkami a v istom zmysle musia byť závislé od ostatných tvrdení uvažovanej množiny.

Minimálna a relatívne neproblematická požiadavka viazaná na koherenciu je *konzistentnosť*. Hlavná ťažkosť spočíva v určení relácie *závislosti* medzi prvkami danej množiny tvrdení. Podľa jednej z navrhovaných formulácií ľubovoľné tvrdenie musí implikovať akékoľvek iné tvrdenie a ono samé byť dôsledkom akéhokoľvek iného tvrdenia. Podľa tejto predstavy v úplne uspokojivom systéme nie je žiadne tvrdenie ľubovoľné, každé je dôsledkom ostatných tvrdení a žiadne tvrdenie nestojí mimo systému.

V koherenčnej teórii závisí pravdivostná hodnota nejakého výroku od jeho vzťahu k ostatným výrokom danej množiny a vzhľadom na to má pojem kontextu či systému

v tomto prístupe k pravde kľúčové postavenie. Pojem systému je pritom zadaný v termínoch neprotirečivosti, súvislosti a úplnosti, čo sú pojmy, ktoré si vyžadujú presnú špecifikáciu.

Jeden druh námietok proti koherenčnej teórii pravdy vychádza z odmietnutia filozofického prístupu, ktorý sa tomuto chápaniu pravdy pripisuje a to proti racionalizmu. Skutočnosťou zostáva, že i niektorí pozitivistí boli ochotní prijať koherenčnú teóriu. Pozitivistický koherentizmus je viazaný na diskusie vyvolané Wittgensteinovým *Traktátom*. Pozitivistí akceptovali korešpondenčnú teóriu implicitne prítomnú v *Traktáte*, ale z dôvodov do veľkej miery motivovaných epistemologickými úvahami, ktorých sa *Traktát* prakticky nedotýkal. Podľa pozitivistov výroky, ktoré reflektujú bezprostrednú vnemovú skúsenosť, tzv. základné či protokolárne výroky, sú nekorigovateľné a opodstatnené, pretože bezprostredne korešpondujú s faktmi. Pravdivosť ostatných, neprotokolárnych výrokov môže byť určená prostredníctvom ich logických vzťahov k základným výrokom. Tak podľa Carnapovej argumentácie vedecké poznanie spočíva v protokolárnych výpovediach, ktoré sú nekorigovateľnými správami o pozorovaní, a preto nevyžadujú ďalšiu verifikáciu. Takisto podľa Schlicka protokolárne vety konštituuju „neotrasiteľný styčný bod medzi poznaním a realitou“; ďalej „my poznávame tento absolútny pevný styčný bod a sú to jediné syntetické výroky, ktoré nie sú hypotézami“.

Uvedený spôsob nazerania naznačuje odchýlku od toho, čo sa všeobecne rozumie pod klasickou korešpondenčnou teóriou, lebo predpokladá, že iba istá trieda výrokov nadobúda pravdivosť korešpondenciou k faktom, zatiaľ čo zostávajúca skupina výrokov ju nadobúda vzhľadom na vzťahy s inými výrokmi. Je to teda doktrína s prichuťou koherencie. Pre niektorých pozitivistov, najmä pre Neuratha, bol z tohto stanoviska už iba krok k plne rozvinutej koherenčnej teórii. Podľa Neuratha protokolárne výpovede sa nemali považovať za nekorigovateľné, lebo je iba vecou dohody, ktoré výroky sa budú považovať za „základné“. Vzhľadom na to je priama verifikovateľnosť, odvolávajúca sa na korešpondenciu medzi protokolárnymi výpovedami a faktmi, nemožná. Preto sa Neurath zasadzuje za pravdivostný test, postavený na vzťahu medzi samotnými propozíciami, a odchýľuje sa tak od ortodoxného pozitivistického názoru, prezentovaného Schlickom, s ktorým mal v tejto otázke vážne kontroverzie.

Neurath tvrdí, že žiadny výrok nie je imúnny voči revízií, lebo všetky výroky sú „subjektom verifikácie a môžu byť teda odvrhnuté“. Neexistuje spôsob, ako nezvratne ustanoviť čisté protokolárne vety ako štartovací bod pre vedu. Žiadna „tabula rasa“ neexistuje. Sme skôr v postavení námorníkov, ktorí sú nútení prestavovať svoju loď na otvorenom mori. V tomto zmysle nemôžeme začať naše skúmanie prírody odznova, ale majúc k dispozícii istý aparát teórii a tvrdení, môžeme ho krok za krokom vylepšovať alebo meniť. Vzhľadom na to, že ide o konštrukciu konzistentného systému observačných i teoretických, t. j. protokolárnych aj neprotokolárnych viet, jediný prípustný test pre nových kandidátov na zaradenie do systému je ich porovnanie s týmto systémom a rozhodnutie, či sú alebo nie sú s ním v konflikte. Ak sú nejaké tvrdenia v konflikte s daným systémom, môžeme ich odvrhnúť ako nepoužiteľné

(nepravdivé) alebo pripojiť k systému, ktorý zmeníme tak, aby bola aj po tomto jeho rozšírení zachovaná konzistentnosť. To je priama otvorená koherenčná teória.

Pre Neuratha, podobne ako predtým pre racionalistických filozofov, je prvoradým motívom prijatia koherenčnej teórie pravdy zdanlivá nemožnosť dostať sa k realite takým spôsobom, ktorý by nebol podmienený samotným jazykom alebo myslením.

Z toho, čo sme uviedli, vyplýva, že podľa koherenčnej teórie pravdy *pravda* musí spočívať vo vzťahu koherencie medzi samotnými výrokmí, chápanej ako konštituovanie systému predpokladov spĺňajúceho kritériá konzistentnosti, súvislosti a úplnosti. Otázka spomenutých kritérií je veľmi dôležitá, lebo jedine jasné vymedzenie týchto kritérií znižuje vágnosť pojmu koherencie. Snaha o vyjasnenie týchto kľúčových pojmov je výrazne prítomná u N. Reschera [6]. Podľa Reschera predovšetkým treba určiť spôsob výberu množiny tvrdení, ktoré sme na základe prístupných údajov oprávnení považovať za pravdivé. Vzhľadom na to, že takýchto neprotirečivých množín môže existovať viac a nemožno sa odvolať na žiadne vonkajšie kritériá výberu, Rescher navrhuje použiť na redukcii počtu maximálnych neprotirečivých množín tzv. „filter prijateľnosti“. Pod týmto pojmom rozumie Rescher istú procedúru, vyberajúcu tie údaje, ktoré sú *prima facie* prijateľné, ako aj tie údaje, ktoré sú neprijateľné. A keďže ani takáto procedúra nemusí byť postačujúca, navrhuje Rescher uvažovať disjunkciu všetkých takýchto vybraných množín.

Nutnosť použitia takéhoto „filtra“ vyplýva z kritiky oponentov koherenčnej teórie. Táto kritika je podnietená skutočnosťou, že je logicky prípustná existencia väčšieho množstva vnútorne koherentných systémov tvrdení a absencia vonkajších kritérií výberu znemožňuje určiť ten „pravý“ systém. Túto kritiku začal Russell tvrdením, že koherenčná teória nedokáže rozlíšiť pravdu od neprotirečivej rozprávky. Odpoveď na túto kritiku vo forme tvrdenia „Systém tvrdení akceptovaný vedcami nášho kultúrneho okruhu je správny“ je neuspokojivá, lebo odvolávaním sa na externé kritériá porušuje zásady samotnej koherenčnej teórie.

Ťažkosti napriek Rescherovmu úsiliu ubrániť koherenciu pretrvávajú. Nie je náhoda, že vyznávači uvažovaného prístupu k teórii pravdy boli obdivovateľmi matematiky. Platón, ako aj racionalisti 17. storočia boli k predpokladu, že zmyslová skúsenosť je schopná poskytnúť pravdu o svete, skeptickí, a boli pod vplyvom sily formálnej dedukcie, prejavujúcej sa v matematike a v geometrii, schopnej vytvoriť ucelený systém solídneho poznania na obmedzenej báze evidentných tvrdení. Tak napríklad, úplný názov hlavnej Spinozovej práce je *Ethica ordine geometrico demonstrata*, čo jasne vyjadruje jej základný princíp, ako aj charakter metodologického prístupu.

V prípade formálnych systémov, akými sú matematické a logické teórie, nie sú s koherenciou ako kritériom pravdy problémy. Povedať o nejakom výroku, že je pravdivý vzhľadom na systém, je to isté ako povedať, že je teorémou tohto systému. Pri zovšeobecnení tohto spôsobu uvažovania dochádza však k nedorozumeniam. „Koherencia“ môže byť totiž vysvetlená negatívne – ako absencia protirečenia medzi prvkami systému, alebo pozitívne – ako prítomnosť podporných vzťahov medzi výrokmí uvažovaného systému. Ak sa koherencia chápe negatívne, potom je v prípade prázdneho systému bezmocná, kým v pozitívnom prípade je toto kritérium málo precízne na to, aby mohlo byť postačujúcou podmienkou pravdy. Vyplýva to zo

skutočnosti, že ani neprotirečivá množina výrokov nemusí opisovať svet korektne, hlavne keď pripustíme, že nemožno vo všeobecnosti požadovať od každej množiny výrokov, aby spĺňala kritérium obsažnosti, lebo neexistuje nič, na základe čoho by sme o istej sume dosiahnuteľných výrokov mohli prehlásiť, že hovorí o svete alebo aspoň o istej jeho časti všetko, čo sa dá o nich povedať. Ak však obsažnosť nemožno považovať za všeobecnú charakteristiku množiny výrokov, neprotirečivosť sama osebe nedáva žiadne garancie.

Navyše, zatiaľ čo negatívna interpretácia koherencie ustanovuje nevyhnutnú, aj keď nie postačujúcu podmienku pravdivosti, pozitívna interpretácia neposkytuje ani to. Vyplýva to z ťažkosti, ktoré spôsobuje adekvátna interpretácia pojmu „podpory“ medzi propozíciami. Interpretovať tento pojem ako logické vyplývanie by bolo príliš silné.

Najčastejšie je kritika koherenčnej teórie postavená na myšlienke, že koherenciu ako charakteristiku pravdivého tvrdenia diskredituje skutočnosť, že akékoľvek jej chápanie sa opiera o pojmy neprotirečivosti a vzájomnej závislosti výrokov, ktoré sú závislé od istej logiky, teda od predchádzajúceho pochopenia pravdy. Možnou odpoveďou (Rescher) zo strany koherentistov je trvanie na regulatívnom charaktere logiky, ktorá sa nezakladá na tézach konštruovaných ako pravdy, ale na pravidlách a princípoch odvodzovania, potvrdzovaných na základe úvah neodvolávajúcich sa na pojem pravdy, ale na pragmatiku.

Dalším vážnym problémom je pre zástancov koherenčnej teórie pravdy odpoveď na otázku „Koherencia s čím?“ Bolo by absurdné tvrdiť, že výrok je pravdivý iba vtedy, keď súvisí so všetkými ostatnými výrokmí, keďže trieda všetkých zmysluplných výrokov nevyhnutne obsahuje protirečenia vzhľadom na fakt, že mnohé dvojice zmysluplných výrokov sa vzájomne vylučujú. Na druhej strane, povedať, že výrok musí súvisieť s nejakými inými výrokmí, je príliš málo. Jedinou možnou odpoveďou koherentistov v tejto situácii je špecifikácia „cieľovej oblasti“ výrokov, v kontexte ktorej sa uskutočňuje test pravdivosti. Hlavným kandidátom na takúto oblasť je podľa Reschera množina výrokov opisujúcich našu skúsenosť. Problém je v tom, že takýto koherenčný množin opisujúcich našu skúsenosť môže byť viac (na tento moment často upozorňoval Quine) a z hľadiska koherenčnej teórie nie je jasné, ktorá je tou pravou množinou.

LITERATÚRA

- [1] AUSTIN, J. L. (1964): Truth. In: Pitcher, G. (ed.): **Truth**. Prentice-Hall, New Jersey.
- [2] BRADLEY, F. H. (1914): **Essays on Truth and Reality**. UP Oxford.
- [3] HAACK, S. (1978): **Philosophy of Logics**. Cambridge UP, London.
- [4] LOCKE, J. (1983): **Rozprava o ľudskom rozume**. Pravda, Bratislava.
- [5] QUINE, W. V. (1966): Russell's Ontological Development. In: **Journal of Philosophy** 63, č. 21, 657-667.
- [6] RESCHER, N. (1973): **The Coherence Theory of Truth**. UP Oxford.
- [7] RUSSELL, B.: (2000): Filozofia logického atomizmu (I). In: **Organon F** 7, č. 1, 42-63.
- [8] STRAWSON, P. F. (1964): Truth. In: Pitcher, G. (ed.): **Truth**. Prentice-Hall, New Jersey.
- [9] WITTGENSTEIN, L.: (1993): **Filosofická zkoumání**. FÚAV ČR, Praha.